

УДК 001.891:614.253.1(477–25)(091) «18/19»

Інна Левченко

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІКАРІВ-ЧЛЕНІВ КИЇВСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті аналізується науково-практична діяльність членів київських медичних товариств у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на основі аналізу законодавчих документів, архівних матеріалів, а також медичної періодики розглянуто наукові досягнення вчених у медичній сфері знань. У статті розкриваються найважливіші теоретичні та практичні аспекти епідеміології, бактеріології, хірургії, терапії, морфології, які закладалися ученими київських медичних товариств. Для впровадження наукових доробок вчені неодноразово виступали ініціаторами створення різноманітних комісій, для подолання небезпечних інфекційних хвороб. Члени київських медичних товариств ознайомлювалися зі світовими досягненнями в галузі епідеміології, бактеріології, терапії, хірургії та застосовували їх у своїй практичній діяльності на батьківщині. Наукова діяльність членів товариств спрямовувалася на подолання та профілактику різних епідемій, діагностику захворювань, пошук та обґрунтування ефективних засобів лікування небезпечних хвороб.

Ключові слова: Київське медичне товариство, епідеміологія, профілактика, наукові досягнення, наукові повідомлення.

Залежно від взаємодії політичних, суспільних і наукових чинників, на кожному історичному етапі переважали ті чи інші форми організації наукових досліджень. Особливо вагоме місце в історії набуття знань посідають громадсько-наукові об'єднання, зокрема наукові товариства. Створення товариств, зокрема медичного профілю, стало однією з форм організації наукової діяльності, що поширювалася в ХІХ – на початку ХХ ст.

Теоретико-методологічні та практичні засади наукової діяльності київських медичних товариств у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. не були предметом ґрунтовного дослідження науковців.

В українській історіографії останніх років з'явилася низка праць, присвячених діяльності медичних товариств Київщини. Так, С. Руда проаналізувала наукову спадщину засновника Київського товариства лікарів Г. Мінха [5], Я. Гніткевич висвітлив внесок деяких українських вчених у розвиток світової медицини [7]. Деякі науковці провели детальний аналіз наукової діяльності деяких членів медичних товариств [8–11; 13–15].

Метою нашого дослідження стало вивчення внеску вчених медичних товариств Київщини в розробку науково-теоретичних засад різних напрямків медицини та їх практичного впровадження у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Джерельною базою дослідження слугували протоколи засідань Київського медичного товариства, звіти про діяльність, праці членів товариства, які друкувалися в «Трудах Київського медичного товариства».

Товариства лікарів Київщини відіграли помітну роль у розвитку медичної науки не лише в Російській імперії, а й далеко за її межами. Члени товариств систематично заслуховували доповіді про відкриття в теоретичній і клінічній медицині, знайомилися з новими досягненнями медичної науки і техніки.

Найбільш широку наукову діяльність об'єднання лікарів Київщини розгорнуло в другій половині ХІХ ст. Згідно зі статутом, прийнятим у 1850 р., передбачалося обговорення доповідей про досягнення не лише вітчизняної, а й світової медичної науки, повідомлення про цікаві випадки із медичної практики з демонстрацією хворих тощо. На засіданнях Київського товариства лікарів широко розглядалися питання боротьби з епідемічними та соціальними хворобами, захворюваності та смертності населення, санітарного стану міста та інші.

Дослідник В. Плющ підкреслював, щоб висвітлити наукову діяльність товариства київських лікарів, зміст доповідей, що були прочитані на його засіданнях, треба було б написати цілі томи [1, с. 1].

Але варто зазначити, що зроблені доповіді на засіданнях товариства вражали своєю чисельністю та різноманітністю. Зокрема, упродовж р. (1888–1889 рр.) члени товариства прочитали 30 доповідей, які по окремим спеціальностям розподілялись наступним чином: з хірургії – 7, приватній патології і терапії – 5, офтальмології – 5, патологічній анатомії – 3, дитячим хворобам – 2, бактеріології – 2, фізіології – 1, загальній патології – 1, фармакології – 1, демонстрації інструментів –

1, звітам – 1 та промова одна. Важливим було те, що 22 доповіді зроблено п'ятнадцятьма членами товариства, а 8 – сторонніми слухачами [2, с. 131]. У 1890–1891 рр. на засіданнях товариства заслухано 25 доповідей, які стосувалися проблем сифілісу, допомоги при нещасних випадках, хвороб очей, зубної болі, повітря, інфекційних хвороб тощо. Найактивнішим доповідачем був голова товариства Н. Хржонщевський, який доповідав сім разів [3, с. 18].

На початку виникнення мікробіології в Україні вже проводилися цікаві та оригінальні дослідження. Українські вчені у другій половині XIX ст. випередили багатьох зарубіжних дослідників, створюючи дуже важливі положення, які й сьогодні мають велике значення: вплив зовнішнього середовища на життєдіяльність мікроорганізмів, мінливість мікробів, роль нервової системи в імунитеті та багато іншого. У витоків мікробіологічних досліджень в Україні стояли представники різних медичних спеціальностей, вивчалися питання, важливі як у загальнонауковому напрямку, так і необхідні для охорони здоров'я. багато цікавого й нового для того часу було зроблено в напрямках діагностики інфекційних захворювань, пошуків найефективніших методів лікування окремих хвороб.

Київська школа мікробіологів формувалась всесвітньо відомими вченими, членами київського товариства лікарів Г. Мінхом, В. Високовичем, В. Підвисоцьким, Д. Заболотним, О. Павловським.

Григорій Миколайович Мінх (1835–1896 рр.) – лікар-інфекціоніст, епідеміолог і патологоанатом очолював у Київському університеті кафедру патологічної анатомії з 1876 по 1894 рр., досліджуючи епідемію чуми у Ветлянці, він зустрівся з випадками захворювання на проказу і вирішив знову приїхати до Астраханської губернії з метою більш детально дослідити цю маловивчену на той час хворобу. Проте, для більш повного з'ясування питань, пов'язаних з її етіологією, йому знадобилося побувати і в інших місцях: у Кубанській, Терській та Херсонській губерніях, у Криму, в Єгипті та Палестині. Результати трирічних експедицій із вивчення прокази (здійснених частково за власні кошти) Г. Мінх виклав на VII Російському з'їзді природознавців і лікарів, що відбувся в Одесі у 1883 р., а у більш широкому обсязі – у праці «Проказа (*lepra album*) на півдні Росії» (1884–1887 рр.) [4, с.141].

У своїх виступах та працях Григорій Миколайович доводив заразливість прокази, що мало принципове значення. На його думку, хвороба мала припинятися за умови застосування необхідних санітарно-гігієнічних заходів і єдиним дійовим заходом у боротьбі з нею рекомендував відділення хворих від здорових. Дослідник писав: «Я вважаю не тільки корисним, але й необхідним, щоб медична адміністрація визнала проказу хворобою заразною, а відокремлення хворих – обов'язковим» [5, с. 66–67].

Варто зазначити наукові праці вченого, які і на сьогодні є актуальним, а саме: «До патології сибірської язви» («Московська медична газета», 1868 р.), «Гемороїчна оспа» («Труди лікарів Одоївської лікарні»), «Про високу ймовірність переносу поворотного і сипного тифів з допомогою комах» («Хірургічний Літопис», 1877 р.), «Чума в Росії» (1898 р., видання після смерті автора на кошти його сім'ї) [4].

Григорій Миколайович став широковідомим за самовіддані дослідження на собі. Він увів собі кров хворого на поворотний тиф і важко захворів, але у такий спосіб вперше довів заразність хворих та передачу хвороби кровососними комахами.

Засновником київської школи мікробіологів вважають учня Л. Ценковського мікробіолога, епідеміолога і патологоанатома Володимира Костянтиновича Високовича (1854–1912 рр.). Розпочинаючи свою науково-практичну діяльність повітовим лікарем [6, арк. 2], вчений досягнув надзвичайних успіхів у медичній сфері. Він одним із перших приготував черевнотифозну сироватку, встановив профілактичну дію протичумної сироватки, двічі брав участь у ліквідації спалахів чуми в Одесі (1901–1910 рр.), під його керівництвом працювала експедиція для боротьби з чумою в Індії [7, с. 111].

У праці «Про долю мікробів, уведених у кров» (1886 р.) він першим довів, що через 15–30 хвилин після введення у кров бактерії зникають, їх захоплюють ендотеліальні клітини судин, особливо в органах із сповільненим кровообігом, таких, як селезінка, печінка, кістковий мозок, легені, лімфатичні вузли. За словами дослідника Н. Мельникова-Розведенкова, цим відкриттям В. Високович «обезсмертив своє ім'я в історії експериментальної патології і пов'язав своє ім'я з найбільш блискучими сторінками розвитку бактеріології 1884–1886 рр.» [8, с. 6].

Варто зазначити, що виконані В. Високовичем дослідження були високо оцінені фахівцями і вважались основними та провідними в патології. Всі 72 науково-літературні праці вченого, в яких висвітлено інфекційні хвороби (чуму, холеру, черевний тиф), проблеми сполучної тканини, питання бактеріології, туберкульозу, злоякісні пухлини, – виконані ретельно й сумлінно, написані гарною літературною мовою з класичною силою і чіткістю. Дослідження Володимира Костянтиновича набули поширення в наукових колах Західної Європи і висунули науковця з України в перші ряди патологоанатомів тієї доби [9, с. 7].

Наукові дослідження в галузі мікробіології, імунітету, патології інфекцій, ендокринології проводив Володимир Валеріанович Підвисоцький (1857–1913 рр.). Отримавши ґрунтовну наукову підготовку від учителів Г. Мінха, П. Перемежка та Н. Хржонцевського, молодий вчений з ентузіазмом взявся досліджувати маловивчені проблеми у медичній галузі знань.

Володимир Валеріанович розпочинав свою діяльність як морфолог, і перша його студентська наукова робота про будову підшлункової залози була виконана під керівництвом гістолога П. Перемежка. Надалі морфологічні дослідження починають поєднуватися з експериментальними, і докторська дисертація, підготовлена в лабораторії Циглера (Тюбінген, Німеччина), носить вже суто експериментальний характер. Різнобічність наукових інтересів позначилися на його підручнику «Основи загальної та експериментальної патології» (1891 р.), який 4 рази перевидавався в Росії та 7 разів за кордоном [10, с. 104].

У 1882 р. вчений випускає у світ свою працю «Кефір (Бродило і лікувальний напій із молока корови)», яка одразу приносить йому велику популярність, а в майбутньому витримає ще 5 видань. Важливим науковим досягненням В. Підвисоцького можна вважати введення мікробіології у вітчизняну загальну патологію і дав класифікацію інфекційних хвороб [11].

В лабораторіях разом зі студентами талановитий вчений досліджував багато цікавих проблем. Основними напрямками наукової роботи були традиційні експериментально-морфологічні та медико-біологічні дослідження в галузі бактеріології та імунології. Передусім він вивчав питання регенерації тканин. Результати досліджень викладає у працях «Про відродження тканини окремих залоз після поранення» (1886), «Закони відродження при нормальних і патологічних умовах» (1887 р.). У 1889 р. В. Підвисоцький цікавиться питаннями онкології. У праці «Нові точки зору для обґрунтування теорії подразливості при виникненні раку та інших злоякісних пухлин» він пише про велике значення у процесі появи пухлини механічних, фізичних і хімічних подразників [12, с. 22].

Вагомі дослідження у галузі бактеріології та епідеміології здійснив талановитий вчений Олександр Дмитрович Павловський (1857–1944 рр.). Будучи тривалий час членом Київського товариства лікарів, займаючись дослідженнями інфекційних хвороб, він мав за мету створити відповідний осередок вчених-медиків, які б переймалися проблемами протидії заразним хворобам. У 1894 р. за його ініціативи створено Київське товариство боротьби із заразними хворобами [13, с. 14].

Основні наукові праці вченого присвячені вивченню етіології, патогенезу, дифтерії, туберкульозу, холери та хірургічних інфекцій. У 1887 р. вчений запропонував лікування сибірської язви бактеріями – антагоністами, а у 1892 р. довів, що запалювальний процес в організмі людини має захисну функцію. Не менш значимими були досягнення, які стосувались створення препарату риносклерину для лікування риносклероми (1897 р.), живильного середовища для туберкульозних бактерій та дослідження по вивченню взаємодії мікробів та організму. На засіданні Товариства київських лікарів, яке відбулося в день відкриття Товариства для боротьби із заразними хворобами (21 жовтня 1896 р.), О. Павловський виступив із доповіддю на тему «Заразні хвороби та боротьба з ними» [14, с. 27].

Доповіді О. Павловського слухачі зустрічали зі значним інтересом, адже проблеми етіології та бактеріології чуми були малодослідженими. Спочатку він ознайомлював присутніх з характером захворювання та роботою з вивчення чуми, потім повідомляв про результати власних досліджень. Висновок доповідача був таким: «Чума є хворобою контагіозною по суті, яка передається людині шляхом зіткнення – контакту і переносу. Боротьба з чумою, в сучасній, культурній державі, повинна бути боротьбою із заразою науки, тобто шляхом культурних і наукових заходів» [15, с. 96].

Засновником Київської наукової школи епідеміологів, представники якої шукали шляхи боротьби з епідеміями, вважається видатний мікробіолог і епідеміолог, член медичного товариства Данило Кирилович Заболотний (1866–1929 рр.). Разом зі своїми учнями він зробив значний внесок в розробку наукових підвалин епідеміології.

Його наукові висновки базувалися на багатому фактичному матеріалі, на подвижницькій практичній боротьбі з інфекційними захворюваннями. У 1897 р. брав участь в експедиції з вивчення чуми в Монголії, Китаї, Забайкаллі, Ірані, Аравії, Месопотамії, киргизьких степах, Поволжжі, Туркестані, Шотландії та ін. [16, с. 140–144].

Широта наукових інтересів, енциклопедична освіченість, стремління до розгадки все нових і нових таємниць природи допомогли академіку і багато до нього не зрозумілих загально біологічних проблем. Це праці по мікрофлорі снігу, води лиманів і вивчення мікробів, які світяться. Його дуже цікавила їх природа, змінність і мікробні «пейзажі» води, землі, людського тіла, харчових продуктів [17, с. 17]. Торкнувся талановитий дослідник і таких важливих для лікувальної практики захворювань, як дифтерія, газова гангрена і туберкульоз. А мрією дослідника було створення ідеальних полімікробних вакцин. На його рахунок створення чотирьох великих лабораторій по виробництву сироваток і вакцин для лікувальної практики, підвищення їх імуногенності, удосконалення і уніфікація

технології виготовлення [18, с. 243–244]. Не можна не вказати і на велику багаторічну активність по захисту масових профілактичних щеплень проти ряду важких захворювань.

Про міжнародне визнання, здобуте Д. Заболотним у боротьбі з інфекційними хворобами людини, свідчить французький орден Почесного Легіону, одержаний ним від Інституту Пастера у Парижі (нині цей орден та медаль зберігаються у Київському історичному музеї) [16, с. 140–144].

Отже, численні наукові проблеми, які досліджували вчені, були актуальними, новаторськими, перспективними, значення більшості із них для сучасної науки зберігається і дотепер. Ретельність виконання і результативність наукових робіт членів медичних товариств Київщини сприяли прогресу науки і багато з них в подальшому виділились в окремі галузі медицини. Напевно найвизначнішим досягненням вітчизняних вчених-медиків було започаткування та удосконалення найрізноманітніших напрямків медицини.

Список використаних джерел

1. Плющ В. нариси з історії української медичної науки та освіти / В. Плющ. – Мюнхен, 1970. – Кн. 1: Від початків української державності до XX ст. – 342 с. 2. Протокол засіданий Общества Киевских врачей с приложениями за 1888–1890 год // Труды Общества Киевских врачей. – Киев, 1889. – № 11. – 167 с. 3. Протокол засіданий Общества Киевских врачей с приложениями за 1887–1890 гт. // Труды Общества Киевских врачей. – Киев, 1891. – № 9. – 118 с. 4. Даль М. К. Григорий Николаевич Минх (1835–1896) / М. К. Даль. – К., 1956. – 141 с. 5. Руда С. П. Видатний вітчизняний лепролог Г. М. Минх / С. П. Руда // Актуальні питання теоретичної медицини. Актуальні питання клінічної медицини: матеріали науково-практичних конференцій студентів, молодих вчених, лікарів та викладачів (Суми, 21–23 квітня 2010 р.). – Суми: СумДУ, 2010. – С. 66–67. 6. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 352, спр. 104, арк. 2. 7. Ганіткевич Я. В. Внесок українських лікарів у світову медицину / Я. В. Ганіткевич // Український медичний часопис, 2009. – Вип. 4 (72) – VII/VIII. – С.110–115. 8. Мельников-Разведенков Н. Ф. Профессор В. К. Высокович как патологоанатом / Н. Ф. Мельников-Разведенков. – Харьков, 1913. – 36 с. 9. Клейн Б. И. Высокович крупнейший русский микробиолог. (К сорокалетию со дня смерти) / Б. И. Клейн // Журнал микробиологии, эпидемиологии и инфекционных болезней. – К., 1950. – Вып. 1. – С.1–23. 10. Биць Ю. В. Володимир Валеріанович Підвисоцький – видатний український учений-патолог, педагог і громадський діяч (до 150-річчя від дня народження) / Ю. В. Биць // Фізіологічний журнал. – 2007. – Т. 53. – № 3. – С.103–105. 11. Володимир Валеріанович Підвисоцький. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrainska_elita/part4/002.htm. 12. Загальна мікробіологія, вірусологія, імунологія. Вибрані лекції: Навч. посібник / П. З. Протченко. – Одеса: Одес. держ. ун-т, 2002. – 298 с. 13. Левченко І. М. Роль Київського, Харківського та Новоросійського медичних товариств у розвитку вітчизняної науки / І. М. Левченко // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». – Ужгород, 2014. – Вип. 2 (33). – С.13–17. 14. Павловский А. Д. О приготовлении противодифтерийной сыворотки в Киеве и о способах ее применения / А. Д. Павловский // Труды О-ва киевских врачей с приложениями протоколов. – К., 1896. – С.27. 15. Павловский А. Д. Этиология (бактериология) и серотерапия бубонной чумы / А. Д. Павловский // Труды физико-медицинского общества. – Вып. 1. – 1899. – № 11. – С. 80–96. 16. Заболотний Данило Кирилович / Шаров І. Вчені України: 100 видатних імен. – К.: Артес, 2006. – С. 140–144. 17. Міленушкін Ю. І. Видатний діяч вітчизняної медицини / Д. К. Заболотний. – Москва, «Знание», 1954. – 24 с. 18. Незабутні постаті / [Авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк.; Ред. кол.: В. В. Скопенко, О. В. Третяк, Л. В. Губерський, О. К. Закусило, В. І. Андрейцев, В. Ф. Колесник та ін.]. – Київ: Світ успіху, 2005. – С. 243–244.

Інна Левченко

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВРАЧЕЙ-ЧЛЕНОВ КИЕВСКОГО ОБЪЕДИНЕНИЙ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – ВНАЧАЛЕ XX ВВ.

В статье анализируется научно-практическая деятельность членов киевских медицинских обществ во второй половине XIX – вначале XX вв. на основе анализа законодательных документов, архивных материалов, а также медицинской периодики рассмотрены научные достижения ученых в сфере медицинской знаний. В статье раскрываются важнейшие теоретические и практические аспекты эпидемиологии, бактериологии, хирургии, терапии, морфология, которая закладывалась учеными киевских медицинских обществ. Для внедрения научных доработок ученые неоднократно выступали в качестве инициаторов создания разнообразных комиссий, для преодоления опасных инфекционных болезней. Члены киевских медицинских обществ знакомились с мировыми достижениями в отрасли эпидемиологии, бактериологии, терапии, хирургии и применяли их в своей практической деятельности на родине. Научная деятельность членов обществ была направлена на преодоление и профилактику разных эпидемий, диагностику заболеваний, поиск и обоснование эффективных средств лечения опасных болезней.

Ключевые слова: Киевское медицинское общество, эпидемиология, профилактика, научные достижения, научные сообщения.

Inna Levchenko**SCIENTIFIC ACTIVITIES MEMBER OF KIEV DOCTORS ASSOCIATIONS
IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY**

The article analyzes the scientific and practical activities of members of medical societies Kiev in the late nineteenth – early twentieth century. based on the analysis of legal documents, archival materials, and medical journals reviewed scientific achievements of scientists in the field of medical knowledge. In the article the most important theoretical and practical aspects of epidemiology, bacteriology, surgery, therapy, morphology, scientists are laying Kiev medical societies. For the implementation of scientific achievements of scientists were repeatedly initiated the establishment of various commissions to combat infectious diseases. The members of the Kiev medical societies acquainted with global advances in epidemiology, bacteriology, treatment, surgery and used them in their practice at home. Science Society members was aimed at preventing and overcoming various epidemics, disease diagnosis, search and study effective treatments for dangerous diseases.

Key words: Kyiv Medical Society, epidemiology, prevention, academic achievement, academic posts.

УДК 94(477.7)(=112.2)**Олексій Замуруйцев, Олександр Жиряков****АГРАРНІ ВІДНОСИНИ В НІМЕЦЬКИХ І МЕНОНІТСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті розкрито особливості аграрних відносин у німецькомовних поселеннях півдня сучасної України в пореформений період. Спираючись на відповідний статистичний матеріал, автори, на прикладі німецьких і менонітських колоній Бердянського й Мелітопольського повітів тодішньої Таврійської губернії, висвітлюють найбільш характерні риси та процеси, що відбувалися в земельно-правових відносинах і соціально-економічному житті німецьких колоністів того часу. Ці процеси значною мірою визначили основні напрямки та економічні пріоритети в розвитку колоністських господарств, які відіграли помітну роль у загальному економічному піднесенні південного регіону нашої країни в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: общинне землеволодіння, приватне землеволодіння, міноратне право, звичаєве право, колоністське законодавство.

У сучасній вітчизняній історіографії утвердилася думка, що стала певною мірою хрестоматійною, про важливу роль німецькомовних колоністів в економічному піднесенні Півдня України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Це, насамперед, стосувалося їх сільського господарства, яке, на переконання багатьох дослідників, вважалось зразковим. Доволі часто німці й меноніти виступали новаторами у використанні агротехнічних прийомів, у розробленні більш досконалих сільськогосподарських машин тощо. Усе це знаходило широке застосування в місцевому населенні та сприяло загальному зростанню економіки регіону.

Основою колоністського господарства, його своєрідним становим хребтом було велике землеволодіння, яке в той час швидко поширювалося на нові території. Саме тому, на нашу думку, вивчення аграрних, зокрема земельно-правових відносин, що побутували в колоністському середовищі у визначений період і слугували важливим каталізатором інших процесів, залишається актуальним і сьогодні.

Перші наукові роботи в цьому напрямку належать російським дослідникам А. Клаусу [1], В. Постникову [2], К. Вернеру й С. Харизоменову [3], К. Линдемману [4]. Проте їх праці носили переважно описовий характер і висвітлювали загальні питання розвитку колоністського землеволодіння того часу. У радянський період ця тематика не набула продовження, а в наш час лише частково знайшла своє відображення в працях сучасних науковців, зокрема Ю. Берестеня [5], М. Белікової [6] і Т. Захарченко [7].

Мета статті полягає у дослідженні аграрних, зокрема земельно-правових відносин, які існували у німецьких і менонітських анклавах Таврійської губернії та їх вплив на загальний розвиток колоністського землеволодіння у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Дослідники початку ХХ ст. чітко вказували, що для німців і менонітів була характерна общинна й приватна форми власності на землю. Перша з них становила основу колоністського землеволодіння й належала до його так званої «общинно-пайової» або «общинно-дворової» форми. За нею, земля була власністю не окремих господарів, а всієї громади, яка контролювала